

390 AASTAT TARTU ÜLIKOOLI ASUTAMISEST 390 JAHRE SEIT DER GRÜNDUNG DER UNIVERSITÄT TARTU 390 YEARS SINCE THE FOUNDING OF THE UNIVERSITY OF TARTU

Interneti allikate põhjal koostanud:
Matti Raudjärv
Peatoimetaja ja Tartu Ülikooli
sotsiaalteaduste valdkonna emeeritus

30. juunil 1632. aastal kirjutas Rootsi kuningas Gustav II Adolf alla Tartu akadeemia asutamisürikule – sellega oli loodud alus Rootsi riigi teisele kõrgkoolile. Uus õppeasutus sai samad privileegid, mis kuus aastat varem olid antud Uppsala Ülikoolile. 15. (uue kalendri järgi 25.) oktoobril 1632. aastal toimus Academia Gustaviana avaaktus.

* * *

Am 30. Juni 1632 unterzeichnete der schwedische König Gustav II Adolf die Urkunde über die Gründungsurkunde der Tartuer Akademie. Damit wurde die Grundlage der zweiten schwedischen Hochschule geschaffen, Die neue Lehranstalt bekam dieselben Privilegien wie die Universtät Uppsala, die ihr vor sechs Jahren zugesprochen wurden. Am 15. (nach dem neuen Kalender 25.) Oktober 1632 wurde Eröffungszeremonie der Academia Gustaviana abgehalten.

* * *

On 30 June 1632, Gustav II Adolf, the King of Sweden, signed the Foundation Decree of the Academy in Tartu – laying the basis for the second establishment of higher education in Sweden. The new educational institution was granted the same privileges as had been granted to the University of Uppsala six years earlier. The opening ceremony of Academia Gustaviana was held on the 15th (according to the new calendar on the 25th) of October 1632.

* * *

Lühiülevaade Tartu Ülikooli ajaloost

Tartu Ülikooli pikk ajalugu on rikas tähtpäevade poolest. See puudutab ka aastapäevade tähistamist, sest ülikoolil on olnud justkui mitu algust. Oli päris algus aastal 1632, mil Rootsi kuningas Tartust ülikoolilinna tegi. See 390 aasta tagune sündmus annab põhjust uhke olla ülikooli väärika vanuse üle ning aitab illustreerida ülikooli sümboolikat. Oli taasavamine aastal 1802. Siis sündis Vene keisri volil see ülikool, mida maailmas tuntakse sageli Dorpati ülikoolina ning milline andis märkimisväärse panuse 19. sajandi tormilisse teaduse arengusse, tegi Tartust tõelise ülikoolilinna ning oli tunnistajaks ka eestlaste rahvuslikule ärkamisele.

1919. aastal nägi ilmavalgust eestikeelne Eesti Vabariigi Tartu Ülikool, äsja iseseisvunud väikerahva õppe- ja teadusasutus. Sellest sai tugi eesti poliitilise rahvuse väljakujundamisele ning keskus kus sündis eesti teadus. Areng ning

eneseotsingud vabas Eestis said kesta paarkümmend aastat. 1940. aastal Vene (nõukogude) okupatsiooni tingimustes loodud Tartu Riiklikku Ülikooli ei saa – isegi kui tahaksime – „tühistada“ aga seetõttu, et tänu nõukogude riigi ekstensiivsele teadus- ja hariduspoliitikale tekkis arvukas eesti teadlaskond. Nemad olid esimeste seas, kes võimaluste avanedes taastasid 1989. aastal „rahvusliku eesti ülikooli“, seda veel enne Eesti taasiseseisvumist.

Tartu Ülikooli 390. aastapäeval on niisiis palju põhjusi mõtiskleda ülikooli koha üle Eestimaa, Eesti riigi ja eesti rahva ajaloos, mõelda ka selle üle, mida peetakse silmas, kui Tartu Ülikooli nimetatakse rahvusülikooliks.¹

* * *

The long history of the University of Tartu is rich in terms of anniversaries, already because the university has had several beginnings. It was the very beginning in 1632, when the King of Sweden made Tartu a university town. This date, 390 years ago, gives reason to be proud of the university's dignified age, and contributes to the great symbolism on the university.

¹ Siin ja edaspidi on vahepealsete lõikudena (*Arial, Italic, kursiiv*) kasutatud Tartu Ülikooli noorelektori Ken Kallingu (*MA /ajalugu/*) artikli „Tartu Ülikool – 390/ Universität of Tartu – 390“ *käsikirja*, mis saabus ajakirja toimetuse tellimusel 18. märtsil 2022 eesti keeles. Inglise ja saksa keelne variant saabusid toimetusele 4. aprillil 2022. Paraku ei sobinud need artiklina avaldamiseks (eesti keelset käsikirja redigeeriti ja formateeriti; inglise keelse käsikirjaga tegeles ajakirja tehniline sekretär, inglise filoloog Kaarin Birk (*MA*); saksa keelne käsikirja tuli ebasobiva tõlke pärast kahjuks taelikult kõrvale lükata). Vorrelde autoril eesti keelset käsikirja lühema inglise keelse käsikirjaga selgus, et autor oli mingil põhjusel pikast ajaloost mõningaid fakte välja jätnud, ega soovinud selle teemaga rohkem tegeleda. Seetõttu puudub mõnes kohas autori eesti keelse käsikirja teksti järel inglise keelne tekst või on see lühem. Täiendavaks põhjuseks artikli mitteavaldamisel oli autori ebakorrektne suhtlemine toimetusega (kirjavahetus on säilitatud) ning toimetus ei hakanud palkama professionaalseid tõlkijaid, kes oleks pidanud pea uued artiklid kirjutama.

Here and henceforth, sections (formatted in Arial, Italic) from the manuscript of the article University of Tartu – 390 / Universität of Tartu – 390“ by Junior Lecturer Ken Kalling (MA in History) of the University of Tartu have been used. The article in Estonian that was requested by the editorial staff was received on 18 March 2022 and copies in English and German versions arrived on 4 April 2022. Unfortunately, they were not suitable for publication (the Estonian manuscript had to be edited and formatted; the English manuscript was edited by the technical secretary of the magazine, English philologist Kaarin Birk (MA); the German manuscript has not been used due to poor quality of translation). Comparing the author's Estonian manuscript with a shorter English manuscript, it turned out that for some reason, the author had omitted some facts from the long history and did not want to deal with this subject further. Therefore, there are sections where there is no English counterpart or the English version is shorter when compared to the author's manuscript in Estonian. An additional reason for not publishing the article was the author's improper communication with the editor (correspondence has been preserved), and the editorial staff decided not to hire professional translators who essentially would have had to write new articles.

The university had to stop its work in 1656 due to the Russo-Swedish War. After reopening in 1690, it was relocated to Pärnu in 1695 and work continued there until 1710. The university reopened in 1802 in Tartu, under the authority of the Russian emperor, and received its modern name – the University of Tartu. It made a significant contribution to the rapid development of science in the 19th century and made Tartu (then Dorpat) a real university town, witnessing the Estonian national awakening.

* * *

Tavaliselt liigitatakse Tartu Ülikooli ajalugu järgmiselt:

- *1632–1666 Academia Gustaviana (Dorpatensis)*: Rootsi võimu aluse ülikooli esimene periood (ladina ülikool); ülikooli eellaseks oli 1630. aastal asutatud akadeemiline gümnaasium, mis kindralkuberner Johan Skytte ettevõtmisel muudeti ülikooliks.

Avaaktusel pidas Liivimaa kindralkuberner ja ülikooli kantsler Johan Skytte kõne, milles esitas oma seisukoha, et ülikoolis peavad saama õppida mitte üksnes aadlikud ja linnakodanikud, vaid ka vaesed talupojad. Esimene rektor oli *Jakob Skytte* (1632–1633), olles samal ajal ka üliõpilane. Academia Gustavianal, nagu ka teistel toleaegetel Euroopa ülikoolidel, oli neli teaduskonda: filosoofia-, usu-, õigus- ja arstiteaduskond.

Ülikooli töö Tartus katkes Vene-Rootsi sõja tõttu ja Vene vägede rünnakuga Rootsi Balti provintside vallutamiseks 1656. aastal. Tartu Ülikooli professorid ja üliõpilased põgenesid sõja jalust Tallinna, kuid katse rajada ülikool Eestimaa pealinnas äpardus Tallinna rae vastuseisu tõttu. Professorid said kasutada Tallinna Gümnaasiumi ruume küll kuni 1665. aastani, kus akadeemiline tegevus soikus lõplikult 1665. aastal.

Aastal 1690 sai Tartust jälle ülikoolilinn. Rootsi-vastase koalitsiooni ja 1695–1697. aasta suure näljahäda tõttu viidi ülikool Tartust Pärnusse.

- *1690–1710 Academia Gustavo-Carolina*: Rootsi võimu aluse ülikooli teine periood (alates 1699. aastast Pärnus); esimesteks rektoriteks olid *Olaus Moberg* (1690) ja *Carl Lund* (1690–1691).

28. augustil 1699 Pärnus avatud Academia Gustavo-Carolina pääses Põhjasõja 1708. aastal toimunud Tartu elanikkonna küüditamisest. Esimeseks Pärnu ülikooli rektoriks oli *Michael Dau* (1699–1670). Pärnusse kolunud ülikool sai seal tööd jätkata 1710. aastani, mil selle tegevus katkes seoses linna kapituleerumisega Põhjasõjas Vene vägedele 12. augustil 1710.

1710. aasta suvel oli linnas ka katk ning suur osa linna elanikkonnast k.a. professorid surid, s.h loogika ja füüsika professor M. Dau. Kuiigi Peeter I lubas säilitada Pärnu ülikooli ja hoolitseda, et keegi ei kannataks puudust, ei olnud võimalik õppetööd Pärnus jätkata. Suur osa Pärnu elanikkonnast oli katku surnud ning üliõpilased ja professorid olid lahkunud või surnud, ülikooli vara oli Rootsi saadetud. Ka pärast Uusikaupunki rahu ei lubanud kohalikud olud Pärnus ülikooli taastada, nagu oli ette nähtud kapitulatsioonitingimustes, osaliselt akadeemilise kodanikkonna puudumise tõttu, aga ka Liivimaa rüütelkonna huvipuuduse tõttu.

- *Vaheperiood 1710–1802*: Juba Liivimaa rüütelkonna kapitulatsioonaktis, mis sõlmiti Riia alistumisel 4. juulil 1710, lubati pärast Pärnu alistumist ülikool säilitada ning varustada asjatundlike luterlike professorite ja harjutusmeistritega. Ülikooli renomee tõstmiseks kavatseti sinna saata õppima vene noormehi. Tingimuseks oli vaid, et Pärnu peab alistuma kokkuleppe alusel või sõjategevuses passiivseks jääma.

Lubadust säilitada Pärnu ülikool kordas Peeter I 12. oktoobril 1710, kui ta kinnitas Liivimaa kapitulatsioonipunktid. Ta koguni lisas täienduse: hoolitseda, et ülikoolis oleksid kohad täidetud ega tuleks kannatada puudust. Tingimuseks oli ainult, et võetakse ametisse professor, kes õpetab slaavi keelt. 1734. aastal määras keisrinna Anna Ivanovna asekantsleri H. J. F. Ostermanni uuesti asutatava Tartu ülikooli kuraatoriks. Kõik lubadused aga jäidki lubadusteks!

* * *

Meie alma mater on toonud kauem kuulsust võõrastele valitsejatele kui on kestnud eestikeelse ülikooli ajalugu. Rootsi ja Vene võimu motiivid ülikooli avamiseks Tartu linnas ajaloolisel Liivimaal ei lähtunud esmapilgul maa põliselanike huvidest (isegi kui asutamisürikutes seda deklareeriti). Või siiski – kas mitte Rootsi ülikoolist leviv protestantlik vaimsus ei toetanud piirkonna hariduslikku edenemist ja sedakaudu ei avanud ka maarahvale ust tulevikku? Ning kas mitte Vene keiserliku ülikooli rajamist kandnud valgustuslik vaimsus ei suunanud siis veel pärisoriseid eestlasi tulundusliku emantsipatsiooni suunas? Juba selline kaudne mõju lubab „suurkooli“ Tartus pidada rahvusülikooliks, eestlaste emantsipatsiooni „mootoriks“.

Samas on muidugi õigustatud küsimus, kas üldse peab hindama ühe ülikooli tegevust kitsastest kohalikest huvidest lähtuvalt? Kõlab ju sageli seisukohti, et ülikoolid on autonoomsed ning teadus rahvusvaheline. Tõepoolest – juba 1902. aastal tutvustas tulevane rektor Johan Köpp maakeelsetele lugejatele ülikooli tööpõhimõteteid järgnevalt: „nagu iseriik, vaba ja lahus teistest riigiasutustest, seisab ülikool, elab ise oma elu, käib oma teed, teeb oma tööd – aga seda mitte jälle iseenese pärast, vaid üleüldse pärast, riigi pärast, teaduse pärast, inimesesoo pärast“. Sel hetkel oli eestikeelse ülikooli sünnini jäänud veel 17 aastat. Nende aastate möödudes oli selline idealistlik tonaalsus siiski muutunud ning esiplaanile tõusnud küsimus, kuidas rakendada ülikool eesti rahva ja Eestimaa teenistusse.

On selge, et Tartu Ülikool tänu oma pikale ajaloole on meie rahvusriigi ülene nähtus. Seda kinnitavad võõrapärased nimed Tartus teadlastele püstitatud mälestusmärkidel ning ülikooli ajaloo ülevaadetes. Rootsiaegses Tartu ülikoolis eestlasi teadaolevalt ei õppinud, vähe oli ka kohaliku saksakeelse eliidi esindajaid, õppijaist enamiku moodustasid hoopis rootsi ja soome päritolu tudengid. Tõsi, nn rootsiaegse ülikooli teadussaavutused olid samuti tagasihoidlikud.

* * *

On the 390th anniversary of the University of Tartu, there are reasons to reflect on the place of the university in the history of Estonia, the Estonian state and the Estonian people. Keywords that are important today can be found in the events of almost four centuries ago. The Protestant spirituality spreading from the Swedish university supported the educational progress of the region, thus opening the door to the future of the rural people. The enlightenment spirituality behind the birth of the Russian Imperial University then led the successive Estonians towards profitable emancipation. Such factors allow the university to be considered a national university, the “engine” of the emancipation of Estonians.

* * *

- *1802–1918 Kaiserliche Universität zu Dorpat (saksa ülikool); esimene prorektor (rektori kohusetäitja) oli Georg Friedrich von Parrot (1802–1803).*

18. sajandi lõpul kattusid Vene keskvoimude hariduspoliitilised huvid kohaliku eliidi taotlustega. 21.–22. aprillil 1802 taasavati Tartu ülikool rüütelkondadest sõltuva Balti (provintsiaal)ülikoolina. 12. detsembril 1802 Aleksander I kinnitatud asutamisaktiga sai ülikoolist saksakeelne Keiserlik Tartu Ülikool (*Kaiserliche Universität zu Dorpat; Императорский Дерптский университет, Imperatorski Derptski Universitet*).

Tartusse taasrajatud ülikool kujunes kogu saksa kultuuri mõju all olevate Venemaa keisririigi Balti provintside teaduselu keskuseks. Tartu ülikool kujunes vene ja saksa kultuuriruumi vaheliste teaduskontaktide sõlmpunktiks.

Ülikooli klassitsistlikus stiilis peahoone on ehitatud 1804–1809. Aastatel 1856–1859 rajati juurde ka tiibhooned ja ülikooli kirik.

* * *

Olukord muutus kardinaalselt ülikooli taasavamise järel 19. sajandil. Siis hakkas meie „suurkool“ õpetama eeskätt kohalikku baltisaksa eliiti, „tootma“ neist haritud inimkapitali tsaaririigile. Vene Impeeriumis oli tegemist erandliku nähtusega, sest kuni 19. sajandi lõpuni oli tegemist saksakeelse ja -meelse, lisaks luterliku õppeasutusega. Toonasele ülikoolile andiski elujõu tsiviilsatsioonide kohtamispaigaks olemine. Tartu (mille kasinaid ühendusvõimalusi laia maailmaga praegu kritiseerime) oli 19. sajandil nii otseses kui ülekantud tähenduses vastupidises olukorras: sündmuste keskpaigas. Siin said kokku ühelt poolt maailma parim saksa loodusteadus, teisalt hiiglasliku riigi võimalused ja vajadused teaduse tegemiseks. Väikeses Tartus (mis asus pealagi soodsas asukohas Preisimaalt Peterburi viival maanteel) kujunes viljakas keskkond, kus sündisid mitmed uued teadussuunad. Kasuks tuli seegi, et uude õppeasutusse sattusid õpetama uuenduslike vaadetega mehed.

* * *

- *1893–1918 Kaiserliche Universität Jurjew (venestusaegne ülikool, üleminek vene keelele); esimene rektor oli Anton Budilovič (1892–1901), olles selles ametis juba 1982. aastal.*

1889. aastal alanud venestuslaines muudeti Tartu ülikool tavaliseks Venemaa kõrgemaks õppeasutuseks Imperatorski Jurjevski Universitet (Императорский Юрьев-

ский университет). 1895 kehtestati õppekeeleks vene keel. Hoolimata suurtest muudatustest üliõpilaskonnas ja professuuris jäi Tartu vene ülikool rahvusvaheliseks teaduskeskuseks. Tartu ülikooli erilisus Venemaa kontekstis seisnes selles, et ta haris impeeriumile kõrgis teadusvaldkondades silmapaistvaid teadlasi ja kõrgemaid riigiametnikke, eriti õiguse ja diplomaatia valdkonnas.

* * *

Ka 19. sajandil puhusid ülikooli ümber poliitilised tõmbetuuled ning lõppkokkuvõttes kaotas Tartu ülikool oma unikaalse positsiooni, õppetöös mindi üle vene keelele. Samal ajal kiirenes vene ja baltisaksa vastuolude varjus eestlaste emantsipatsioon, ülikoolist sai üks neid keskkondi, kus maarahvast hakkas kujunema eesti rahvas. 19. sajandi lõpus toimunud rahvusliku ärkamise uut tõusu on nimetatud koguni „Tartu renessanssiks“. Üha arvukamaks muutuvus rahvuslikus haritlaskonnas kujunes oma, järjest nõudlikum ülikooliretseptioon. Pärast 1905. aasta Vene revolutsiooni, eriti aga tormilisel 1917. aastal kõlas süüdistusi, et ülikool keset Eestit kui „saarekene“ seisab, „täies lahutuses“ meie elust ja „kultuurapüüetest“. Nii rääkis Jaan Tõnisson, kelle arvates ülikool „maa pärisrahvale“ võõraks on jäänud. Niisiis kõlasid iseseisvumisele eelnenud aastatel üleskutsed kasutada ülikooli töös rohkem eesti keelt ning luua selles kohalikke looduslikke ja tulunduslikke olusid uurivad õppetoolid.

* * *

Maailmasõja keerises häiris 1915. aastast alates akadeemilist elu ülikooli varade ja isikkoosseisu evakueerimine. 1918. aasta veebruaris toimunud Eesti okupeerimine Saksa keisririigi vägede poolt, venekeelse ülikoolihariduse keelamine okupatsioonivõimude poolt 20. märtsiks tähendas Tartus vene ülikooli lõppu 1918. aasta kevadel ja vene ülikooli „vabatahtlik“ evakueerimine Voroneži² vabastas tee uuele saksa provintsi-

² Voroneži Riiklik Ülikool peab end uhkusega Tartu Ülikooli tütarülikooliks (allkirjutanu on seda korduvalt oma kõrvadega kuulnud, isegi nende rektoritega kohtudes ja teistest rääkimata). See on asutatud Esimese maailmasõja ajal Voroneži evakueeritud Tartu Ülikooli varade ja personali baasil 1918. aasta juunis. Ülikoolil on 18 teaduskonda. Seal õpib üle kahekümne ühe tuhande üliõpilase.

Kultuuriminister Rein Lang kõneles oma Moskva visiidi ajal Tartu Ülikooli varadest Voronežis. (Delfi, 19.04.2012; [<https://www.delfi.ee/artikkel/64277695/tartu-ulikooli-varad-voronezis-saavad-koik-kaante-vahele>] 3.04.2022). Minister Lang rääkis valitsuse pressikonverentsil, et lisaks 20 aastat tagasi sõlmitud kultuuririkokkuleppe protokolli uuendamisele Venemaaga räägiti Moskas ka Tartu Ülikooli Voronežis asuvatest varadest: „Perekonna esindajad, kes omal ajal need varad kogusid, elavad Saksamaal ja on seda meelt, et varad peaksid olema Tartu Ülikooli valdused.“ Hr Langi sõnul neid varasid katalogiseeritakse ja osade varade kohta on raamat juba ilmunud, praegu on koostamisel müntide kogu kataloog.

Kataloogi esimene köide, mis koostati juba 2005. aastal, koondab andmed Tartu Ülikoolile kuulunud Egiptuse muististe, antiikkeramik ja -skulptuuride ning 15.–19. sajandi Euroopa maade maalikunsti kohta. Kataloogi teise osa moodustab info ligi 5000 mündist ja medalist.

1920. aastal sõlmitud Tartu rahulepingu 12. artikkel kohustas Venemaad tagastama kogu Tartu Ülikooli vara, sealhulgas kunstikogu, mis oli I maailmasõja ajal Voroneži evakueeritud. (*Üldiselt teatakse, et Venemaale viidi ülikooli kunstivärtused, mis sinna jäidki. Vähem ollakse kuulnud, et lisaks kunstile oli evakueeritud asjade hulgas veel teadusaparatuuri, ülikooli geoloogia- ja zooloogiamuuseumi kogusid, ülikooli raamatukogu varasid jpm. Samuti ei tea paljud, et suur osa*

ülkoolile – Balti Hertsogiriigi provintsiaalülkoolile (saksakeelne Landesuniversität Dorpat, mis avati 15. septembril 1918. aastal ja tegutses Saksa okupatsiooni all lühikest aega, rektoriks oli *Karl Dehio*). Provintsiaalülkool oli sunnitud paari kuu pärast oma tegevuse lõpetama. 27. novembril 1918 andis sõjaväekomando komandör Tartu Ülikooli üle Eesti Ajutise Valitsuse moodustatud komisjonile.

- *1918–1940 Eesti Vabariigi Tartu Ülikool*; eelmise, Jurjewi ülikooli viimane rektor oli *Vissarion Aleksejev* (1917–1918), seejärel täitis esimese rektori kohuseid kuraator *Peeter Põld* (1919); viimaseks rektoriks oli *Heinrich Riikoja* (1940).

1. detsembril 1919 alustas ülikool tööd eestikeelse Eesti Vabariigi Tartu Ülikoolina. Õppetööga tegi algust 347 üliõpilast, kellest 90% olid eestlased. Pärast Vabadussõja lõppu 1920. aastal hakkas tudengite arv kiirelt kasvama ning sama õppeaasta lõpuks oli tudengite arv juba enam kui kahekordistunud.

1919. aastal alustati õppetööd viie teaduskonnaga: õppida sai arstiteadust, filosoofiat, matemaatika- ja loodusteadusi, veterinaariat ja põllumajandust. Peatselt lisandusid usuteaduskond ja õigusteaduskond. Esialgset õppejõudude nappust aitasid leevendada kutsutud teadlased ja õppejõud Soomest, Rootsist ja Saksamaalt, kes aga ei osanud eesti keelt.

* * *

Eesti Vabariigi Tartu Ülikool sündis ootamatult. Vabadussõja veel käimas olles, hakkas ülikool eestikeelsena tööle. 1925. aastal vastu võetud ülikooli seadus pani ülikoolile ülesandeks „edendada üldist ja eriti Eesti elu käsitlevat teadust; anda kõrgemat teaduslikku haridust; viia teadust rahva keskele, ette valmistada riigi ja rahva tööle tarvilikkude eriteadmistega varustatud isikuid.“ Näeme soovi ühendada ülikooli seinte vahel üheks tervikuks „kõrgem kutsekool“ ning rakendus- aga ka fundamentaalteadusi (alusteadusi) teostav teadusasutus. Kuigi kostus ka häälil, et alusteadustega võiks tegeleda suured rahvad, kellele see jõukohasem, tundusid need teisalt olevat eriti tähtsad just väikerahvalikust vaatevinklist, sest rahvusvahelisel tasemel teadus pidanuks olema ka julgeolekugarantii, tõstma Eestit rahvusvahelist prestiiži ning olema kinnituseks, et rahvas on vaba ja täisväärne.

ära viidud asjadest toodi pärast Vabadussõda vastavalt Tartu rahulepingule Venemaalt siiski tagasi. [http://www.kultuur.info/syndmus/sundmus-venemaale-ja-tagasi-100-aastat-tartu-ulikooli-varade-evakueerimisest/] 3.04.2022). Kunstiväärtused, mis asuvad Voronežis muuseumis, on seni tagastamata.

Ajakirja peatoimetaja Matti Raudjärv (MR) on viibinud Voroneži Riiklikus Ülikoolis kahel korral ettekandega teaduskonverentsil (1983 ja 2003) ning siis palunud sealseid kolleege (eeskätt kateedrijuhataja, professor majandusdoktor Igor Risin), et ehk oleks võimalus muuseumi külastada ja TÜ kunstikogusid vaadata. Esimesel korral olevat muuseumis remont olnud ja teisel korral, kui MR töötas juba Tartu Ülikoolis ja viibis Voronežis kui TÜ esindaja, siis leiti muuseumi poolt ka mingi vabandus (vist oli tegemist kogude korrastamisega!?) ning keelduti külalisi vastu võtmast. Kahju! Voroneži kolleegid olid muide väga hästi teadlikud, et TÜ varad on Voroneži muuseumis ja püüdsid igati aidata, aga paraku see ei õnnestunud. Sellegi poolest neile – palju tänu katsete eest!

On ilmne, et sõdade vahelise väikeriigi ülikool fundamentaalteadustes 19. sajandi Dorpati ülikooli tasemele ei kerkinud. Peamised väljundid olid nüüd rakendus- ning „rahvusteadused“ (viimaste defineerimine ei olnud sealjuures sugugi lihtne), rajati alus eesti teadusele, eesti teadlaskonnale ning eesti teaduskeelele. Riigi areng tähendas, et Tartu Ülikoolile hakkas tekkima konkurente. Esimesena hakkas tööle Tallinna Tehnikaülikool, 1938. aastal ka Eesti Teaduste Akadeemia. Viimasega liideti enamus seni ülikooli juures tegutsenud teadusselts.

Sellel, et ülikool oma domineeriva positsiooni Eesti teadus- ja kõrgharidusmaastikul järkjärgult loovutas, oli objektiivseid põhjuseid, nt arusaam, et tehnikaharidus peaks paiknema tööstuste läheduses. Kuid probleemiks sai ka see, et ülikool oli tihedalt seotud Tartu-keskse poliitilise seltskonnaga, nn Tõnissoni leeriga. Eriti teravaks läks ülikooli vastuolu võimudega autoritaarsel ajastul. Vastasseis päädis uue ülikoolide seaduse vastuvõtmisega, mis piiras ülikooli autonoomiat (nt edaspidi määranuks rektori ametisse riigivanem), kuid ahendas ka ülikooli tegevusvaldkondi, piirates seda õppetööga. Teadustööd pidanuks edaspidi korraldama eeskätt teaduste akadeemia jm spetsiaalselt rakendusuringute jaoks moodustatud asutused.

* * *

The Estonian national elite began to take part in the affairs of the university first through the student body. In 1870, the Estonian Student Society was founded. On the eve of Estonia's independence, there were considerable questions about university education among Estonians. The dominant view was that the university does not want to deal with the problems of Estonia and Estonians, being foreign to the indigenous people of the country. Thus, already in the years before independence, there were calls to use more Estonian in the work of the university and to create chairs in it that study local natural and commercial conditions.

In 1919, the Estonian-language University of Tartu was born and the Republic of Estonia had become the owner of an educational institution with a great historical heritage. During that period, Estonian scientific language emerged and started to develop. At that time, more serious discussions about the place of the university in Estonian society arose. Initially, it was the only research and educational institution of this calibre in Estonia. This meant that the tasks of the university were to prepare specialists, popularize science and deal with applied and basic sciences. The university, together with the scientific societies operating at it, did most of the tasks entrusted to it. The area that sparked debate was the basic sciences. There were thoughts in favour of leaving the area to richer countries. On the other hand, some people believed that from the point of view of a small nation, contributing to the progress of science on the international level was a guarantee of security, raised Estonia's international prestige, and confirmed that the people are free and whole.

In interwar Estonia, competitors began to emerge for the University of Tartu, the first being Tallinn University of Technology, and in 1938, the Estonian Academy of Sciences. Most of the research societies that had operated at the university so far were merged with the latter. There were objective reasons for the university to gradually relinquish its dominant position in the Estonian research and higher education population, such as the notion that technical education should be located close to industry. However, the fact that the university was closely connected with the Tartu-centric political society, the so-called Tõnisson camp, also became a problem. The university's conflict with the authorities in an authoritarian era became particularly acute. The confrontation ended with the adoption of a new law on universities, which limited the university's autonomy and narrowed the university's fields of activity.

* * *

- *1941–1944 Eesti Omavalitsuse Tartu Ülikool; ajutine rektor oli Edgar Kant (1941–1944).*

Sõjaaja tingimustes olid eelistatud arsti-, loomaarsti- ja põllumajandusteadused. Teise maailmasõja tules hävis mitmeid ülikoolile kuulunud hooneid, õppejõudude ja teenis-tujate eluasemeid ja raamatukogusid.

* * *

Varasemad arengud tõid kaasa selle, et nii mõnigi professor läks koostööle 1940. aastal Eesti okupeerinud Vene (nõukogude) võimuga. Eesti akadeemilise eliidi kohanemist okupatsiooni tingimustega saab seletada oportunistmiga, pole saladus, et nõukogude riigis oli teaduse ja kõrghariduse arendamine tähtis riiklik prioriteet. Seda osati ära kasutada ning kindlasti oli ülikooli teaduslik potentsiaal okupatsiooni lõppedes oluliselt tugevam kui okupatsiooni alates. Siiski olid mõned aspektid, mis teadlaskonda ei rahuldanud, üks neist teaduskontaktide piiratus. Riigist välja said alates 1950. aastate lõpust üksikud teadlased, rahvusvaheline publitseerimine, teabe hankimine mujalt maailmast, olid aga keerulised kõigile. Nõukogude riik oli pööratud sissepoole, sümboolselt kinnitas seda ka ülikooli ajaloo kajastamine, näiteks 1952. aastal peeti vajalikuks tähistada ülikooli 150. sünnipäeva ... Selline ülikooli „noorendamine“ oli siiski ajutine ning peagi naasis ülikool oma tõelise ajaloo juurde.

* * *

Such developments led to the fact that many professors cooperated with the Russian authorities that occupied Estonia in the next decades. Tartu State University, established in 1940 under the conditions of Russian occupation, enjoyed the extensive research and education policy of the Soviet state, which allowed a large number of Estonian researchers to emerge. The adaptation of the Estonian academic elite to the conditions of occupation can be explained by opportunism. In the Soviet Union, the development of science and higher education was an important national priority and was well exploited. However, there were some aspects that did not satisfy the scientific community, one of which was the limited scientific contacts. From the end of the 1950s, however, a few researchers came out of the country, and international publishing and

obtaining information from other parts of the world were difficult for everyone. The Soviet state turned inwards, symbolically confirmed by the history of the university. For example, in 1952 it was considered necessary to celebrate the 150th birthday of the university. However, this “rejuvenation” of the university was temporary and the university soon returned to its true history.

* * *

- 1944–1989 Tartu Riiklik Ülikool Nõukogude võimu all; esimene rektor oli Hans Kruus (1940–1941, 1944).

Esimesel nõukogulikul õppeaastal 1940/1941 suleti üliõpilasühendused ja akadeemilised seltsid ning katkesid senised teaduskontaktid Lääne-Euroopa teaduskeskuste ja ülikoolidega. Toimus õppekavade ühtlustamine Nõukogude Liidus kehtivatega ja üleminek üleliidulisele õppekorraldusele: kehtestati kursuste süsteem, õppekavadesse lülitati kohustuslikena uuest ideoloogiast marksismist-leninismist lähtunud õppeained, NSV Liidu ajalugu. 1944. aasta sügisel jätkati 1941. aasta suvel pooleli jäänud ümberkorraldusi.

* * *

Teadlaskonnas säilinud tung kuuluda vabasse maailma leidis kulminatsiooni 1982. aastal, mil suurejooneliselt tähistati ülikooli 350. aastapäeva. Võib väita, et tegemist oli esimese märgiga, mis ennustas ülikooli naasmist vaba maailma akadeemiliste traditsioonide juurde. „Vana hea Rootsi aja“ meenutamine ülikoolis on alati – ka 1932. aastal, mil tähistati ülikooli 300. aastapäeva – rõhutanud meie akadeemilise traditsiooni kuulumist vaba maailma kultuuriruumi, seda, et meie rahvusülikool on ühtlasi rahvusvaheline teadusülikool.

* * *

The scientific urge to belong to the free world culminated in 1982, when the university's 350th anniversary was celebrated. It can be said that this was the first sign that predicted the return of the university to the academic traditions of the free world. The men and women who had the opportunity to thrive as scientists during the occupation period were among the first to restore the pre-war academic traditions as early as 1989, even before Estonia regained its independence. The commemoration of the “good old Swedish time” at the university has always – even in 1932, when the 300th anniversary of the university was celebrated – emphasized the fact that our academic tradition belongs to the cultural space of the free world, that our national university is also an international research university.

* * *

Pool sajandit pärast eestikeelse ülikooli avamist oli üliõpilaste arv üle 4100 ja neist 81% olid eestlased. Teaduskondi oli kaheksa, üliõpilaste arvult oli suurim arstiteaduskond.

- 1989 – käesoleva ajani: Tartu Ülikool iseseisvuse taastamise ajal ja järel; ülemineku aja rektoriks oli Jiiri Kärner (1988–1993); praegu on rektoriks

Toomas Asser (2018–); perioodil 2007–2012³ oli rektoriks Alar Karis, kes valiti viie aastaseks perioodiks alates 11. oktoobrist 2021 Eesti Vabariigi Presidendiks.

Aastail 1989–1992 muudeti Tartu ülikooli organisatsiooni ja akadeemilist sisu ning taastati akadeemilised traditsioonid. 1990. aastatel rajati mitu kolledžit:

- 1996. aasta mais loodi Pärnu Majanduskooli baasil Pärnu kolledž;
- 1996. aastal loodi Türi kolledž, mis suleti aga 2011;
- 1998. aasta aprillis loodi EuroFaculty baasil Euroopa kolledž;
- 1999. aasta juulis loodi Narva Kõrgkooli baasil Narva kolledž.

2003. aastast kuulub Tartu Ülikool Coimbra gruppi, kuhu kuulub veel 36 Euroopa ülikooli, ja Utrechti võrgustikku, kuhu kuulub veel 33 Euroopa ülikooli.

- 2005. aasta augustis ühines Tartu Ülikooliga Viljandi Kultuuriakadeemia.

Rajatud on ka uusi õppehooneid, näiteks Biomeedikum (1999), matemaatika-informaatikateaduskonna õppehoone (2003), Chemicum (2009), Omicum (2011), Physicum (2014), Delta keskus (2020).

2016. aastal jõustus reform, millega koondati erinevad struktuuriüksused nelja valdkonna alla. Otsus kinnitati vaatamata teaduskondade avalikule protestile, mida ajakirjanduses vedasid eest eelkõige õigus- ja usuteaduskond. Otsuse aluseks toodi administratiivsed põhjendused, mis ei pidavat mõjutama õppe- ja teadustööd.

Enne seda oli ülikoolil üheksa teaduskonda (arstiteaduskond, filosoofiateaduskond, kehakultuuriteaduskond, loodus- ja tehnoloogiateaduskond, majandusteaduskond, matemaatika-informaatikateaduskond, sotsiaal- ja haridusteaduskond, usuteaduskond ja õigusteaduskond) ja neli kolledžit (üks neist kultuuriakadeemia).

Pärast reformi on ülikoolis humanitaarteaduste ja kunstide valdkond, sotsiaalteaduste valdkond, meditsiiniteaduste valdkond ning loodus- ja täppisteaduste valdkond.

Tartu Ülikool on hinnatud parimaks Baltikumis – Tartu Ülikool on Baltimaade juhtiv ülikool, kuuludes ainukesena regioonis maailma 1,2% parima sekka. Näiteks edetabeli QS World University Rankings hinnangul oli Tartu ülikool 2020. aastal

³ Alates 1. juulist 2012 kuni surmani oli Tartu Ülikooli rektoriks eesti geoloog Volli Kalm (10. 02.1953 Aluste, Väandra rajoon – 23. 12.2017 Kääriku).

Allakirjutanu, pidades 2016. aasta oktoobris-novembris loenguid, juhendades seminare ning konsulteerides üliõpilaste kodutöid Georgia Tehnikaülikoolis Tbilisis (kaasjuhendades ka doktorantide väitekirju Tbilisi Riiklikus Ülikoolis) ja olles samal ajal rektor Volli Kalmu poolt juhitava Georgia ülikoole (Kutaisis ja Tbilisis) külastava Tartu Ülikooli delegatsiooni koosseisus, külastas koos rektor Kalm'uga kavaväliselt ka Georgia Tehnikaülikooli sealse rektori kutsel. Sellega seoses oli võimalus TÜ rektorile meie juba toimunud rahvusvahelise majanduspoliitika teaduskonverentside seeriat ning ilmutvat teadusajakirja ja ka edaspidiseid kavasad tutvustada, mis oli professor Volli Kalm'ule igati positiivne informatsioon ning ta lubas edaspidi meie ettevõtmisi oma poolt toetada. Paraku katkestas tema lahkumine meie edaspidise suhtlemise seejärel kui ta Käärikul oma suusatamise oli Jõulude eel, 23. detsembril, lõpetanud.

maailma ülikoolide seas paremuselt 285. kohal (2019. aastal 301. kohal), mis on Eesti kõrgkoolide seas seni kõrgeim koht. Edetabelis Times Higher Education (THE) World University Rankings on Tartu Ülikool püsinud 2016.–2019. aastani positsioonil 301–350 ning edetabelis Academic Ranking of World Universities (ARWU) hoiab 2019. aastal positsiooni 301–400.

2010. aastal asetas Hispaania rahvuslik uurimisnõukogu SRC maailma ülikoolide paremusjärjestuses Tartu ülikooli 187. kohale 12 000 maailma kõrgkooli seas. Tartu Ülikool on ülikoolide QS-edetabelis Ida-Euroopa ja Kesk-Aasia ülikoolide seas Moskva Riikliku Ülikooli ja Novosibirski Riikliku Ülikooli järel kolmandal kohal.

Tartu Ülikoolis õpib rohkem kui 13 600 üliõpilast, töötab üle 3600 töötaja ja ligi 100 000 vilistlast on üle maailma. Nii ülikooli kui ka Eesti peamine vara on targad ja haritud inimesed, olles Eesti akadeemilise vaimsure keskus ning hariduse ja teaduse arendaja kogu maailmas – Eesti suurim ja vanim ülikool aastast 1632.

Tallinnas, Pirita-Kosel; märts-aprill 2022

Lugupidamisega,
Matti Raudjärv
(TÜ sotsiaalteaduste valdkond)

Lisad: fotod (1–20) ning lühimeenutus Soome presidendi Urho Kaleva Kekkoneni Eesti, sh Tartu Ülikooli ja Kääriku külastusest 1964. aasta märtsis.

Foto 1: Tartu kesklinn: taga keskel on näha Tartu Ülikooli peahoone, selle ümber teised ülikooli hooned; peahoonest vasakule jääb Raekoja katus ja torn, paremale Jaani kirik; kiriku taga ja paremal olev puudemassiiv on Toomemägi, ülal on osaliselt näha Toomkiriku varemed (tänapäevane TÜ Ajaloomuuseum); all paremal TÜ Botaanikaiaia kõrged kasvuhooned (palmihoone jt); vasakul Emajõgi ja osa jalakäijate sillast, millest paremale minnes jõuab raekoja platsile.

Tartu city center: in the middle of the back you can see the main building of the University of Tartu (UT), around it other university buildings; to the left of the main building is the roof and tower of the Town Hall, to the right is St. John's Church; the array of trees behind and to the right of the church is Toomemägi (Cathedral Hill), the ruins of Toom Church can be seen above (today's UT History Museum); below right UT Botanical Garden tall greenhouses (palmhouse and others); on